

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

"CİNAYƏT HÜQUQU" KAFEDRASI

"CİNAYƏT HÜQUQU"

FƏNNİ ÜZRƏ

MÜHAZİRƏ

Mövzu № 8 : "Cinayətin subyektı"

vaxt – 4 saat
mühazirə – 2 saat
seminar – 2 saat

Tərtib etdi: «Cinayət hüququ» kafedrasının baş müəllimi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

Rəsul Rüstəmov

Mühazirənin mətni kafedranın iclasında müzakirə olunub və bəyənilib.

Protokol № _____ « ____ » _____ 2016-cı il

B A K I - 2016

Mövzu № 8

"Cinayətin subyektii"

Plan:

GİRİŞ

1. Cinayət subyektinin anlayışı və növləri.
2. Cinayətin subyektinin əlamətləri.
3. Sərxoş halda törədilən cinayətə görə məsuliyyət.

NƏTİCƏ

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2020;
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Mad. 19-23. Bakı, 2020;
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası (prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə). Bakı, 2020.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» Fərmanı. Bakı, 1998
5. F.Y.Səməndərov. «Cinayət hüququ». Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 2020
6. Уголовное право. Особенная часть. Учебник. Под. Ред. Ветрова Н.И. и Ляпунова Ю.И. М., 2012
7. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları. Bakı, 2016.
8. Ахмедов М.Б. Критерии истины в процессе познания уголовного закона. Баку, 1994
8. X.Д. Алекберов .Преступност и компромисс. Баку,1992;
9. A.V.Naumov. «Cinayət hüququ». Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 1998;
9. Ağayev İ.A. Cinayət tərkibi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2005

G İ R İ Ş

Bildiyimiz kimi, cinayət tərkibi anlayışı nəzəriyyədə cinayət tərkibinin elementləri adlanan dörd qrup əlamətlərə bölünür. Bunlar – obyekt və obyektiv tərəf, subyekt və subyektiv tərəfdir. Məhz, bu elementləri və bütövlükdə tərkibi yaradan əlamətlərin məzmununa görə oğurluq – təhqirdən, soyğunçuluq – xuliqanlıqdan fərqlənəcək. Cinayət tərkibinin elementlərinin hər biri eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir və onlardan birinin olmaması əməlin cinayət olmasını istisna edir. Cinayət hüququ nəzəriyyəsində cinayət tərkibi nəinki cinayət məsuliyyətinin əsası baxımından, həm də cinayət məsuliyyətinin cinayət və cəza problemləri ilə əlaqəsi öyrənilir.

Cinayət tərkibi anlayışı bir çox hüquqşünas alimlər tərəfindən geniş tədqiq edilir və edilməkdədir.

Təqdim olunan mühazirədə isə cinayət məsuliyyətinin və cinayət tərkibinin elementlərindən biri – cinayətin subyektini araşdırılmışdır.

Mühazirə plan üzrə 4 sualdan ibarətdir. Birinci sualda cinayətin subyektinin anlayışı və növləri, ikinci sualda anlaşıqlığın cinayətin subyektinin əlaməti kimi olması şərh edilmişdir. Cinayətin subyektinin digər əlaməti olan qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatma isə üçüncü sualda araşdırılmışdır. Sonda isə sərxoş halda törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət məsələləri geniş şərh edilmişdir.

Sual 1

Cinayətin subyektinin anlayışı və növləri

Cəmiyyətdə sosial hadisə kimi qəbul edilmiş hər hansı bir cinayət əməli real olaraq insanların davranışında, onların hərəkətlərində təzahür edir. Bu o deməkdir ki, yalnız ictimai-təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizliyi törətmiş olan şəxs cinayətin subyektini hesab oluna bilər. Cinayət Məcəlləsinin 3, 7, 8 və bir sıra başqa maddələrində bu barədə düzünə göstərişlər mövcuddur. Cinayət hər bir zaman konkret şəxslər tərəfindən törədilir. Ona görə də cinayətin subyektini cinayət tərkibinin məcburi elementi hesab edilir.

Cinayət qanunu cinayətin subyektini və cinayətkar terminlərindən istifadə etmir. Bu terminlərin əvəzinə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində "təqsirli şəxs", "məhkum", "cinayət törətmiş şəxs", "cinayəti törətməkdə təqsirli şəxs" kimi terminlərdən istifadə olunur.

Cinayətin subyektini elə cinayət törətmiş şəxsin, yəni cinayətkarın özüdür. Cinayətin subyektini dedikdə, daha məhdud mənada cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş ictimai-təhlükəli əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törətmiş və cinayət qanununun prinsiplərinə müvafiq surətdə cinayət məsuliyyəti daşıya bilən şəxs nəzərdə tutulur. Cinayətkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən çoxsaylı əlamətlərin növlərinin arasında həmin şəxsin cinayət məsuliyyəti daşıya bilməsi qabiliyyətini birbaşa sübut edən əlamətləri ayırmaq və fərqləndirmək lazımdır. Bu onu göstərir ki, məhz bu əlamətlər cinayətin subyektini xarakterizə edir.

İnsanların davranışına təsir göstərən amillərdən biri də cinayət hüququdur. Elə bu səbəbdəndir ki, qanun cinayət məsuliyyətini şəxsin özünün etdiyi hərəkətləri başa düşməsi və onları idarə etmək qabiliyyəti ilə əlaqələndirir. Cinayətin subyektini xarakterizə edən əlamətlər şəxsin məhz bu qabiliyyətini ifadə etməlidir. Odur ki, cinayət qanunu cinayət törətmiş şəxsin qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmasını və anlaqlı olmasını cinayətin subyektinin zəruri əlamətləri kimi qəbul edir. Cinayət hüququnda göstərilən bu əlamətlərə malik olan subyekt cinayətin ümumi subyektini sayılır. Başqa hallarda isə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün qanun bir sıra başqa əlamətlərin olmasını da müəyyən edir. Belə hallarda cinayətin xüsusi subyektlərindən bəhs etmək olar. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayət hüququnda cinayətin subyektini dedikdə, cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş ictimai-təhlükəli əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıqla törətmiş, qanunla müəyyən edilən yaş həddinə çatmış, anlaqlı, xüsusi olaraq cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda isə həmçinin, başqa əlamətlərə malik olan fiziki şəxslər nəzərdə tutulur.

Şəxsin qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatması və anlaqlı olması cinayət törətmiş şəxsi xarakterizə edən əlamətlərdən ən vacibləri hesab edilir və bu əlamətlərin cinayət tərkibi əlamətlərinə daxil edilməsinin çox mühüm prinsiplial əhəmiyyəti vardır. Cinayətin subyektini cinayət tərkibinin bir elementi kimi qəbul etməklə və qiymətləndirməklə, qanun bunlarla yanaşı, göstərilən əlamətlərin hətta birinin olmaması hallarında belə əməli törətmiş şəxsi cinayətin subyektini hesab etmir. Belə ki, azyaşlıların və anlaqsız şəxslərin törətdikləri əməllər obyektiv olaraq yüksək ictimai-təhlükəli olsalar da, cinayət əməli hesab edilmirlər.

Fiziki şəxslər hər bir müəyyən halda cinayətin subyektini ola bilərlər. Cinayət Məcəlləsinin 11, 12 və 13-cü maddələrində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, xarici dövlətlərin vətəndaşları törədilmiş cinayət əməllərinə görə cinayət

məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər. Hüquqi şəxslər cinayətin subyekti hesab edilərək cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməzlər, çünki onların əməllərində cinayət məsuliyyətinin subyektiv əsası sayılan əmələ psixi münasibət mövcud olmur. Cinayət məsuliyyəti hər bir halda ciddi fərdi xarakterə malikdir. Ümumiyyətlə, xarakterizə edildikdə, bir sıra cinayət əməlləri mənsubluğundan asılı olaraq hüquqi şəxslər tərəfindən törədilə bilməzlər. Cinayət əməli hüquqi şəxsi təmsil edən ayrı-ayrı insanlar tərəfindən törədildikdə, cinayət məsuliyyətinə məhz həmin hüquqi şəxslərin adından çıxış edən ayrı-ayrı nümayəndələr cəlb olunmalıdır.

Bəzi ölkələrdə qüvvədə olan qanunvericilik hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına yol verilmir.

Cinayətin subyekti xarakterizə edən hüquqi əlamətlər cinayət tərkibinin digər elementləri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Cinayətin subyekti özünün ictimai-təhlükəli əməlləri ilə qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan cinayət qanununun mühafizə etdiyi ictimai münasibətlərə ziyan vurur.

Hər bir şəxs cinayət törətdikdə, o, bir çox sosial əhəmiyyətli əlamətlərin daşıyıcısı kimi qəbul edilir. Müəyyən sosial-psixoloji şəxs cinayətin subyektidir, çünki onun mövcudluğu cəmiyyətdən kənar təsəvvür edilə bilməz. Cinayətkarın şəxsiyyəti cinayətin subyektindən daha geniş mənə kəsb edir, çünki o, özündə şəxsin müəyyən yaş həddinə çatması və anlaşıqlıq kimi cinayət tərkibi əlamətlərindən əlavə, bütövlükdə şəxsi xarakterizə edən bir sıra başqa əlamətləri də cəmləşdirir.

Cinayətkarın şəxsiyyəti cinayət qanunvericiliyində cinayət məsuliyyətinin və cəzanın fərdiləşdirilməsinin əsaslarından biri kimi əks etdirilmişdir. Cinayət törətmiş şəxsin ayrı-ayrı xüsusiyyətləri cinayət məsuliyyətinin yüngülləşdirici və ya ağırlaşdırıcı halı kimi nəzərə alınır. Qanunda nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza təyinetmə (maddə 62), şərti məhkumətmə (maddə 70) və bir sıra digər cinayət-hüquq normalarının tətbiqi cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyətini nəzərə almağı tələb kimi irəli

sürür. Cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyətinin nəzərə alınması, habelə, cinayət məsuliyyəti və cəzadan azad etmə hallarında da zəruridir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, qanun cinayət törətmiş şəxsin məsuliyyətinin nəzərə alınmasını cəzanın fərdiləşdirilməsi, cinayət məsuliyyəti və cəzadan azad etmə ilə əlaqələndirir. Məhz, bu səpkidə cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyətini cinayət hüququ təhlil edir. Cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyətini onun törətdiyi cinayətdən kənarında təsəvvür etmək olmaz. Cinayət hüququ ilk əvvəldən cinayətkar şəxs haqqında təlimi tam surətdə rədd edir.

Cinayət hüququnda cinayətkarın şəxsiyyəti dedikdə, cinayət törətmiş şəxsin hüquqi təsir tədbirləri və ya cəzanı əvəz edən tədbirlərlə islah olunmasının mümkünlüyünü əks etdirən sosial əhəmiyyətli xassələrin sistemi başa düşülür.

Cinayətkarın ictimai təhlükəsizliyi onun şəxsiyyətini bir neçə aspektdən xarakterizə edir. Bu aspektlər cinayətkarın şəxsiyyətini əhatə edən bütün xüsusiyyətləri əvəz etmir. Cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyəti hər bir halda cinayət törətməkdə əks olunmur. Şəxs müxtəlif faktlarla əhatə olunduğundan, müsbət və ya mənfi nəticələrin daşıyıcısı ola bilər. İctimai təhlükəlilik dərəcəsi və eyni xarakterə malik olan cinayət müxtəlif ictimai-təhlükəli olan şəxslər tərəfindən törədilə bilər. Bu fərq cinayət törətmiş şəxsin özünü xarakterizə edən ictimai təhlükəliliyin müxtəlifliyində tapmışdır. Törədilmiş əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsi şəxsin özünün ictimai təhlükəliliyinə birbaşa təsir edir. Cinayət Məcəlləsinin 58.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq əməlin ictimai təhlükəliliyi cəza təyin edilərkən müstəqil qiymətləndirilir.

Cinayət törətmiş şəxsin ictimai təhlükəliliyinin dərəcəsini müəyyən etmək üçün birinci növbədə törədilmiş cinayətin şəxsin başqa sosial əməlləri sırasında tutduğu yeri, onu cinayətə sövq edən cəmiyyətsiz baxışlarının, adətlərinin nə dərəcədə möhkəm olmasını dəqiqləşdirmək tələb kimi irəli sürülür. Cinayətkarın ictimai təhlükəliliyi şəxsin cinayət törətdiyi vaxt onun şəxsiyyətini xarakterizə edən əsas amilə çevrilir və törədilən cinayətin ictimai

təhlükəliliyi ilə, şəxsin cinayət etdiyi anadək və cinayət törətdiyi zaman hərəkətlərində ifadə olunan antisosial, cəmiyyətsiz baxışlarının cəmindən yaranır.

Sual 2

Cinayətin subyektinin əlamətləri

Mühazirənin ikinci sualının məzmununu açıqlayarkən, onu qeyd etmək lazımdır ki, yalnız anlaqlı şəxs cinayətin subyekti ola bilər. Məcburi əlamətlər kimi şəxsin anlaqlı olması və cinayət qanununda müəyyən edilmiş yaş həddinə çatması cinayəti törətmiş şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin zəruri hesab edilən şərtləridir. Şəxsin anlaqlı olması dedikdə, ən geniş mənada onun törətmiş olduğu cinayətin əvəzində cavabdehlik qabiliyyəti başa düşülür. Lakin, cinayət hüququnda anlaqlılıq daha məhdud mənada, yəni anlaqsızlığın əks məfhumu kimi əks etdirilir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 21-ci maddəsində qeyd edilir ki, ictimai-təhlükəli əməli törətdiyi zaman anlaqsız vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllılıq və ya sair xəstəlik nəticəsində öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir.

Qanunda göstərilən bu müddəalardan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, anlaqlılıq şəxsin şüurunun elə bir vəziyyətidir ki, o, cinayəti törədən zaman öz hərəkətlərinə qiymət verə bilmək və onları idarə edə bilmək iqtidarında olmuşdur. Adları sadalanan psixi vəziyyətlərlə əlaqədar ictimai-təhlükəli əməli törətmiş şəxsin öz əməlinə görə cavabdehlik imkanı yaranır.

Anlaqlı şəxsi anlaqsızdan fərqləndirən xüsusiyyətlər öz hərəkətlərinin faktiki cəhətlərini və sosial əhəmiyyətini dərk etmək və bu hərəkətlərə şüurlu surətdə rəhbərlik etmək qabiliyyətidir.

Kriminal, cinayətkar fəaliyyəti xarakterizə edən bir sıra xarici amillərin təsiri altında baş verir. Amma, bu amillərin heç birisi şəxsin şüurundan kənarında ona təsir etmir. Normal psixikaya, şüura malik olan şəxs öz fəaliyyətində xarici amilləri qiymətləndirərək, məqsədə nail olmaq üçün uyğun davranış yolunu tapır. Cinayət hüququ iradə azadlığı və determinizmin nisbətində söykənən təlimə əsaslanır. Bu təlimə görə yalnız mövcudluğu və onun obyektiv qanunauyğunluqlarını dərk edə bilən şəxslər azad fəaliyyət göstərə bilirlər. İlk növbədə, anlaqsız şəxslər öz hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıya bilməzlər ki, onların fəaliyyətlərində şüur və iradə iştirak etmirlər. Psixi xəstə şəxslərin ictimai-təhlükəli əməlləri onların birbaşa xəstəlikləri ilə əlaqədar baş verir. Cinayət qanunu onların törətdikləri əməlin nəticəsindən asılı olmayaraq, vurduqları zərərə psixi münasibətləri olmadığına görə belə şəxsləri təqsirli hesab edə bilməz. Anlaqsız şəxslərə qarşı cəza tətbiq etmək bir də ona görə ədalətli hesab edilmir ki, belə şəxslərə cəzanın islah və yenidən tərbiyə olunma kimi növlərini şamil etmək düzgün hesab edilmir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 21-ci maddəsinə müvafiq olaraq anlaqsız vəziyyətdə ictimai-təhlükəli əməl törətmiş şəxslərə Məcəllənin 93-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. Bu tədbirlər cəza almadan, anlaqsız şəxslərin ictimai-təhlükəli əməllərindən cəmiyyəti mühafizə etmək, bu şəxslərin özlərini qorumaq və onları müalicə etmək məqsədini güdür. Məcburi hesab edilən tibbi tədbirlərin növləri, onların tətbiqedilmə qaydaları, həmçinin tətbiqi əsasları cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliklərində öz əksini tapmışdır. Cinayət Məcəlləsinin 21-ci maddəsinə uyğun olaraq anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək

şəxsin ruhi xəstəliyə tutulması məlum olarsa, bunun nəticəsində öz hərəkətlərini dərk etmək və ya idarə etmək imkanından məhrum olan şəxslər də cəzalandırılmır. Məhkəmənin təyinatı ilə belə şəxslərə tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir, onlar sağaldıqdan sonra isə o cəzaya məhkum edilə bilər. Belə şəxslər anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslərdən fərqli olaraq cinayətin subyektini sayılır və sağaldıqdan sonra cəzaya məhkum edilə bilərlər.

Anlaqsızlığın tibbi və hüquqi meyarları Cinayət Məcəlləsinin 21-ci maddəsinə müvafiq olaraq fərqləndirilir. Bunlara çox vaxt bioloji və psixoloji meyarlar da deyilir. Bu əlamətlər bir-birləri ilə sıx əlaqədardırlar və birlikdə hər iki əlamətin mövcudluğu anlaqsızlıq vəziyyətini xarakterizə edir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 21-ci maddəsinə müvafiq olaraq anlaqsızlığın tibbi meyarları aşağıdakılardır:

- a) xroniki ruhi xəstəlik;
- b) ruhi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması;
- c) kəmağıllılıq;
- v) sair xəstəlik vəziyyəti;

Buradan məlum olur ki, xəstəlik olmadan psixi fəaliyyətin pozulması şəxsin anlaqlı olmasını istisna etmir. Qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətini xəstəlik halı olmadan şəxsin psixi fəaliyyətinin müvəqqəti pozulmasına gətirib çıxara bilən səbəb kimi misal göstərmək olar. İnsanda qorxu, qəzəb və ya nifrət hissi güclü həyəcan yaradır və bu da öz növbəsində cinayətin edilməsinin daxili təhrikçisi kimi çıxış edir. Qəfildən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində şəxsin öz hərəkətlərinə nəzarət etmək və onları idarə etmək qabiliyyəti məhdudlaşır. Amma belə vəziyyət şəxsin psixikasının xəstəlik halı ilə bağlılığı olmadığı üçün o, anlaqsız hesab edilmir. Fizioloji affektdən fərqli olaraq, patoloji affekt ruhi fəaliyyətin xəstəlik səbəbindən qısa müddətə pozulması ilə xarakterizə olunur və bu səbəbdən bu vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs anlaqsız hesab edilir.

Xroniki psixi xəstəlik dedikdə, daimi və ya fasiləsiz olaraq uzun müddət davam edən, çətin müalicə olunan və inkişaf etməkdə olan psixi xəstəliklər başa düşülür.

Psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması dedikdə, müəyyən müddətə davam edən və şəxsin sağlması ilə nəticələnən kəskin tutmalar və ağrılarla xarakterizə olunan psixi xəstəliklər başa düşülür (qəflətən baş verən və tez bir zamanda tamamlanan psixi vəziyyətlərə patoloji affekt, patoloji sərxoşluq, alkoqol psixozlar, kəskin infeksiyon psixozlar buna aid edilə bilər).

Kəmağıllılıq – doğulan andan və ya uşaqlıq dövründən yaranan əqli zəiflik vəziyyəti, inkişafda şiddətlənən bu və ya başqa psixi xəstəlik nəticəsində inkişafa meyilli olan əqli zəiflik vəziyyətidir. Tibb elmi kəmağıllılığın, təfəkkür qabiliyyətinin pozulmasını dərinliyinə görə 3 dərəcəyə bölür: psixi cəhətdən inkişaf etməmənin ən dərin forması: az ağır forma, yüngül forma. Cinayət törətdikləri zaman kəmağıllılar anlaqlı hesab edilirlər. Digər xəstəlik vəziyyəti psixi fəaliyyətin pozulması ilə əlaqədar olan vəziyyətdir. Sadalanan 3 hal psixi xəstəlik hesab edilməsə də, bu xəstəlik vəziyyəti psixopatoloji vəziyyətinə görə onlara bərabər hesab edilən xəstəlikdir. Bəzi yoluxucu xəstəliklər zamanı müvəqqəti psixi pozğunluqlar və s. qrup xəstəliklərə psixopatiyanın ağır formaları aid edilir.

Xəstəliyin xarakterinin təhlil edilməsi anlaqsızlığın tibbi meyarının müəyyən edilməsinə əsaslanır ki, bu da ancaq xüsusi biliklərin mövcudluğunu tələb edir. Bu halda təkcə həkim psixiatr-ekspert qismində çıxış edə bilər. Anlaqsızlığın hüquqi meyarını müəyyən edərkən həkim-psixiatrın biliyi tələb olunur.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq anlaqsızlığın hüquqi meyarı iki qrup əlamətlərlə xarakterizə olunur:

- a) öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək iqtidarında olmamaq;
- b) öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətində olmamaq;

Anlaqsızlığın dərəcəsinə və ya pozulmanın formalarını psixi fəaliyyətin pozulması xarakterizə edir. Göstərilən hüquqi əlamətlərdən birinin olması şəxsin anlaqsız hesab edilməsi üçün kifayət edir. Anlaqsızlığın "öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək iqtidarında olmaması" əlaməti şəxsin öz hərəkətlərinin həm faktiki cəhətini, həm də ictimai təhlükəliliyini, qeyri-hüquqiliyini anlamaq qabiliyyətinin olmamasıdır ki, bu da öz növbəsində anlaqsızlığın əqli, intellektual cəhətini təşkil edir. Öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətində olmamaq isə ruhi xəstə olan şəxsin həm nə etdiyini anlamadığı, həm də öz hərəkətlərini düşünsə də, onu etməkdən özünü saxlaya bilməməsində əks olunur. Bu anlaqsızlığın hüquqi meyarının iradəvi cəhətidir.

Tibbi və hüquqi meyarların mövcudluğu şəxsin anlaqsız hesab olunması üçün tələb olunan halıdır. Şəxsin öz hərəkətini ölçüb-biçmək və ya onu idarə etmək qabiliyyətində olmaması məhz ruhi fəaliyyətin pozulması ilə əlaqədar olması anlaqsızlıq vəziyyəti üçün tələb olunan şərtədir. Şəxsin anlaqsız hesab edilməsi hər bir halda konkret baş vermiş ictimai-təhlükəli əmələ görə müəyyən edilir. Psixi xəstə olan şəxsin cinayət törədərkən öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək iqtidarında və öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyətində olmamasını müəyyən etmək tələb olunur. İctimai-təhlükəli əməl nəzərə alınmadan heç kəs anlaqsız hesab edilə bilməz.

Anlaqsızlığın hüquqi meyarları olan və iradəvi əlamətləri vahid ruhi fəaliyyəti xarakterizə etməsi onlardan tək-cə birinin olmaması şəxsi anlaqsız hesab etməyə imkan verir.

Ruhi xəstəlik vəziyyəti ilə tam sağlam şüurlu fəaliyyət arasındakı kəskin sərhədlərin olmaması haqda qeydlər cinayət hüququ ədəbiyyatında öz əksini tapmışdır. Bəzi müəlliflər "azaldılmış anlaqlılıq" termininin qanunvericiliyə daxil edilməsi təklifini irəli sürürlər. Keçmiş SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyi Əsaslarının 15-ci maddəsində qeyd olunur ki, ictimai-təhlükəli əməli törədərkən, məhdud anlaqlılıq vəziyyətinin

olması ruhi xəstəlik nəticəsində hərəkətlərini başa düşməyə və ya onları idarə etməyə qadir olmayan şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Cəza təyin edilərkən məhdud anlaqlı vəziyyəti nəzərə alınma bilər və tibbi xarakterli məcburi tədbirlər görmək üçün əsas hesab edilə bilər (Azərbaycan Respublikasının yeni cinayət qanunvericiliyinin 22-ci maddəsində az anlaqlı nəzərdə tutulmuşdur).

Yaş həddinin müəyyən edilməsi şəxsin şüur səviyyəsi, etdiyi hərəkətlərin xarakterini dərk etməsi və onlara rəhbərlik etmək qabiliyyətinin müəyyən edilməsi şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək üçün əsas amillərdir. Cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə üçün əsas verən yaş həddini müəyyən etmək qanunverici üçün bir sıra faktların nəzərə alınmasını tələb edir. Qanunla qadağan edilmiş bir sıra əməllərin ictimai təhlükəliliyi bəzən azyaşlı şəxslər tərəfindən də dərk edilir. Bunlardan: oğurluq, başqa şəxsin həyatına qəsd etmə və s. misal göstərmək olar. Cinayət məsuliyyətini xarakterizə edən yaş həddi müəyyənləşdirilərkən qanunverici şəxsin müəyyən hüquqi şüur səviyyəsinin olması, habelə onun ictimai təhlükəliliyinin qiymətləndirilməsi qabiliyyətinə malik olmasını nəzərə almalıdır. Cinayət məsuliyyəti yaradan yaş həddinin müəyyən edilməsi, məsuliyyətə cəlb edilən şəxsin cəzasının düzgün qiymətləndirilməsi qabiliyyətinin olmasını tələb edir. Əks halda cəza məqsədlərinə nail olmaq qeyri-mümkün olur.

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunarkən, minimal yaş həddini müəyyən edərkən şəxsin hüquqi dünyagörüşünün formalaşmasını və onun qanunla yasaq olunan əməllərin cəmiyyətsiz olmasını dərk etməsini nəzərə almaq vacibdir.

Müxtəlif inkişaf mərhələlərində cinayət qanunvericiliyi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə yaş həddinin müəyyən edilməsini müxtəlif üsullarla həll etmişdir. Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən cinayət əməlini törədərkən 16 yaşı tamam olmuş şəxslər müxtəlif cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar. Qanunvericiliyə görə bəzi cinayətlərə görə 14 yaşdan məsuliyyət yaranır.

14 yaşından 16 yaşınadək olan şəxslərin cinayət məsuliyyəti daşıya biləcəkləri cinayət növlərinin dəqiq siyahısı qanunda göstərilmişdir. Siyahıda adları sadalanmayan cinayətlərə görə 14 yaşınadək olan şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə yol verilmir. Cinayət Məcəlləsinin 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsində göstərilən cinayətlərin siyahısı dəqiqləşdirilərkən, cinayətlərin ictimai təhlükəliliyi, ayrı-ayrı cinayətlərin yeniyetmələr arasında yayılma dərəcəsi, həmçinin bütün siyahıda göstərilən cinayətlərin ictimai-təhlükəli olduğunu yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən dərk edildiyi nəzərə alınmışdır.

Bir qayda olaraq qanunla cinayət məsuliyyəti yaşı 16 yaş müəyyən edilmişdir. Lakin, bu o demək deyildir ki, Cinayət Məcəlləsinin 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsində nəzərdə tutulmayan hər hansı bir cinayət əməli üçün cinayət məsuliyyəti 16 yaşdan yarana bilər. Müəyyən cinayət tərkibləri vardır ki, onları subyektlərinin xüsusi əlamətlərinə və ya obyektiv cəhətin xüsusiyyətlərinə görə yalnız yetkinlik yaşına çatmış şəxslər törədə bilərlər.

Yetkinlik yaşına çatmamış, cinayət törətmiş şəxsin yaşı məhkəmə-tibb ekspertizası tərəfindən müəyyən edildikdə, yaşın minimum və maksimum illəri hesablanarkən, məhkəmə şəxsin ekspertiza tərəfindən müəyyən edilən minimum yaşı əsas götürməlidir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs cinayət törətdikdə, cinayət məsuliyyəti daşıyır. Lakin, cinayət qanunvericiliyi bir sıra mühüm cinayət hüquq prinsipləri, habelə, humanizm, məsuliyyətin fərdiləşdirilməsi, cinayət cəzasına qənaət və s. nəzərə alaraq, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin cinayət məsuliyyəti və cəza təyini, cəzadan azad etmə hallarını yaşlı şəxslərdən fərqli həll edir.

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər xüsusi təhlükəli residivist kimi qəbul edilə bilməzlər və azadlıqdan məhrum etmə cəzasını islah-əmək müəssisələrinin xüsusi növü olan əmək-tərbiyə koloniyalarında çəkirlər. Cəzadan vaxtından əvvəl şərti azad etmə halları belə şəxslərə daha güzəştli

şərtlərlə tətbiq edilir. Azadlıqdan məhrum etmə cəzası ağır cinayət törətmiş yeniyetmə şəxslərə tətbiq edilir. Yetkinlik yaşına çatmayan az ağır cinayət törətmiş digər şəxslərə məhkəmələr, bir qayda olaraq, azadlıqdan məhrum etməklə əlaqədar olmayan başqa növ cəzalar tətbiq edirlər. Komissiya yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində bu komissiya barədə olan əsasnamədə nəzərdə tutulmuş tərbiyəvi tədbirlər tətbiq edilir.

Sual 3.

Sərxoş halda törədilən cinayətlərə görə məsuliyyət

Alkoqollu içkilərdən və ya narkotik maddələrdən istifadə etməklə, sərxoş halda cinayət törətmiş şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunmur.

Alkoqol içkilərdən və ya narkotik maddələrdən istifadə etməklə, sərxoş halda cinayət törətmiş şəxsin məsuliyyətdən azad edilməməsi göstərişinin bilavasitə cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmasının böyük xəbərdaredici və tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Respublikada baş vermiş cinayətlərin xeyli hissəsinin, xüsusən spirtli içkilərin təsiri altında edilməsi nəzərə alınsa, bu normanın əhəmiyyətini daha düzgün anlamaq mümkündür. Spirtli içkinin və ya narkotik maddələrin təsiri ilə sərxoş vəziyyətə düşmüş hər bir şəxs bilməlidir ki, əgər o, bu vəziyyətdə müəyyən ictimai-təhlükəli əməl törədərsə, mütləq cinayət məsuliyyəti daşıyacaqdır.

Sərxoşluq fizioloji və patoloji ola bilər. Şəxs adi sərxoşluğun hansı dərəcəsində olursa-olsun, etdiyi cinayət əməli üstündə məsuliyyətə cəlb edilməlidir, çünki o, bu vəziyyətdə anlaşıqlı hesab edilir.

Adi sərxoşluq vəziyyətində edilən cinayətlər təkcə birbaşa alkoqolun və ya narkotik maddələrin təsiri ilə deyil, başlıca olaraq, şəxsin ictimai-mənfi baxışları, onun mənfi keyfiyyətləri ilə əlaqələndirilir. Spirtli içkilərin və ya narkotik maddələrin işlədilməsi onun öz hərəkətlərinə nəzarət etməsini zəiflədir, özünə qarşı tələbkarlığı azaldır, şəxs kobudlaşır, tez əsəbləşir. Bu göstərilən keyfiyyətlər şəxsin fərdi mənfi keyfiyyətləri ilə birləşərək müəyyən

şəraitdə müxtəlif cinayətlərin, digər cəmiyyətəzidd hərəkətlərin törədilməsinə gətirib çıxarır.

Fizioloji sərxoşluğun hətta adi halı da şəxsi ətrafdakıları dərk etmək imkanından tamamilə məhrum etmir. Belə ki, fizioloji alkoqol sərxoşluğu həm özü baş vermə şəraitinə, həm də öz konkret təzahürünə görə psixi xəstəliyi xarakterizə edən bütün əlamətlərə aid edilmir.

Patoloji sərxoşluqda psixi fəaliyyət qısa müddətə pozulur. Əsəb sistemi həddən ziyadə zəifləmiş şəxslərdə bu vəziyyət hətta çox az miqdarda spirtli içki içdikdə də mövcud ola bilər.

Patoloji sərxoşluq tibbi meyarla əhatə olunması səbəbindədir ki, bu halda olan şəxsin ruhi fəaliyyəti müvəqqəti olaraq pozulur, öz hərəkətlərinə nəzarət etmək və bu hərəkətlərə rəhbərlik etmək qabiliyyətini itirmiş olur. Bu da öz növbəsində həmin vəziyyətdə ictimai- təhlükəli əməl etmiş şəxsin anlaşıq hesab olunması ilə nəticələnir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xroniki alkoqoliklər anlaşıq hesab olunurlar. Bəzi hallarda isə onlarda əmələ gələn güclü psixi dəyişikliklər kəmağıllıq kimi qiymətləndirilir ki, bu da onların anlaşıq hesab edilməsinə əsas ola bilər.

Narkotik maddələrin işlədilməsi nəticəsində sərxoş olan şəxslərin məsuliyyəti məsələlərinə də eyni qaydada baxılır. Bu şəxslər anlaşıq hesab olunur və cinayət məsuliyyətini aradan qaldıran patoloji sərxoşluq vəziyyətidir.

N ə t i c ə

Beləliklə, biz cinayət tərkibinin elementlərindən biri olan cinayətin subyektini barədə müəyyən biliklər əldə etmiş olduq.

Qeyd etdiyimiz kimi, bir daha aydın oldu ki, bu tərkib elementlərinin hər biri eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Aydınlaşdırdıq ki, cinayətin subyektini elə cinayət törətmiş şəxsdir, yəni cinayətkarın özüdür. Deməli, cinayətin subyektini yalnız insan ola bilər. Həm də cinayət törətmiş şəxs öz hərəkətlərini başa düşməli və onları idarə etmək qabiliyyətində olmalıdır. Odur ki, cinayət qanunu cinayət törətmiş şəxsin qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmasını və anlaşıqlı olmasını cinayət subyektinin zəruri əlamətləri hesab edir.